

Průvodce (nikoli jen mladého) občana po okolí jeho osudu

Karel Durman: Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964–1991. Nakladatelství UK Karolinum, Praha 1998, 490 stran, ISBN 80-7184-672-4.

Něco přes čtvrt století (1964–1991) probíhal rozklad a krach sovětského „mocnářství“, impéria „vnitřního“ i „vnějšího“, do něhož patřilo rovněž tehdejší Československo. Pro dnešní třicátníky je to už éra z učebnice dějepisu; něco jako obě světové války, bitva na Bílé hoře či Bušek z Velhartic. Lidem, kteří tyto bouřlivé i trýznivé pomalé události prožívali za dospělého věku, je alespoň přes padesát let. Pro obě zmíněné generace – ale ovšem i pro generaci mezi nimi – je nyní k dispozici mimořádně důkladné a čtenářsky přitažlivé historické dílo Karla Durmana, českého profesora na univerzitě v Uppsale.

Útěk od praporů, dílo, které značně přesahuje rámec slibovaný v názvu, nesleduje jen dezerci vůdců od ideologie. Nejde jen o Kreml, byť chápaný jako metafora „světa socialismu“. Máme proto před sebou svérázné souhrnné dějiny Evropy, zasazené do světových dějin. Proto jsem se v titulku této recenze pokusil navrhnout vlastně alternativní název této publikace, nikoli bez narážky na literární souvislost.

Přes pochopitelné autorovo ohrazení, že mnohé bude možné potvrdit či vyvrátit teprve s delším časovým odstupem, může recenzovaná kniha sloužit současně jako fundamentální popis a rozbor vymezeného období, ale i jako velmi podrobný „opravník“ oblíbených omylů, kterých se v této sféře nahromadilo dost a dost.

Nějaké vědomosti o té době máme všichni, jen ne úplné, často zkreslené, někdy iluzivní, a to nejen v důsledku propagandistických a dezinformačních podmínek nás, kteří žijeme uvnitř, ale ani jen v důsledku přirozené zapomnětlivosti. Svědomití zahraniční komentátoři vždy upozorňovali na to, že se přesně neví, co se v „říši zla“ děje, a vůbec nikdo netuší, co a jak probíhá v nejužším vedení v Kremlu. Bylo nemálo „antisovětských“ a „protizápadních“ koumáků, jejichž přínos se blížil nule, či přecházel do minusů. Netušili blízkost skutečného krachu ani neznali cestu, jak k němu dospět, avšak využívali zlatý¹ déšť v oboru sovětologie. Mimochodem byl jsem vždy přesvědčen o tom, že by se revolverový „kremliolog“ měl z angličtiny překládat přesněji jako „kremlialista“, a to pro souzvuk s postavou z černé kroniky a detektivek.

Karel Durman svým spísem prakticky popřel klíčovou tezi Kozmy Prutkova,² že „nelze obsáhnout neobsáhnutelné“. Autor recenzované knihy poskytuje encyklopedické odpovědi snad opravdu na všechny myslitelné tendence, peripetie a příhody tohoto období, dobové obraty a termíny až po zdánlivé maličkosti, jakou je např. upozornění na Gorbačovovu chybnou výslovnost některých ruských slov (mýšlení). Opírá se o bohaté prameny zřejmě v devadesátých letech, o odbornou literaturu, včetně memoárové, která zaznamenala právě v těchto končinách dříve nepředstavitelný boom.³ Pro barvitost výkladu však neváhá citovat i z Octavia Paze, Josepha Hellera, Petra Ustinova, J. L. Burka či M. Crichtona. V textu je pak každý fakt či názor podrobně dokumentován, takže málokterá stránka nemá poznámku pod čarou. Část stránek má 5–6 poznámek a v rámci řady z nich je zmínka o několika pramenech.

Autor recenzované knihy si předsevzal (a také splnil) náročný úkol nejen nabídnout nové důležité detaily, které by potvrdily nebo doplnily jednotlivé „sovětologické pravdy“, ale i ozřejmit, která obecně přijímaná schémata jsou jednostranná, ovlivněná zbožnými přáními, nebo dokonce v přímém rozporu se skutečností, i když řeč pramenů někdy bolí. V recenzi detektivky se nesmí předem prozradit, kdo je vrah. I v tomto případě by bylo podvo-

dem na čtenáři vyrazit všechny zjištěné nové souvislosti, nepřesnosti a omyly. Omezím se proto na celkové upozornění, že *krajní podezřavost komunistů vůči „imperialismu“, stejně jako její opak – velké iluze veřejnosti v komunisty podmaněných zemích o vůli Spojených států prosazovat demokratické principy – byly hodně vzdáleny skutečnosti.*

Mimořádné čtivosti všech částí každé z deseti kapitol recenzované knihy i monolitního dojmu z celku dosahuje autor důmyslnou strukturou výkladu, kterou jsem naznačil v následující tabulce. Překvapivé samozřejmě není chronologické řazení ve vazbě na „panování“ generálních tajemníků, ale to, jak pracuje jako v napínavém filmu střídavě se dvěma úhly záběru.

Kapitola	Rok	Vůdce	Pohled	
			Zeměpisný	Tematický
1	1964–1967	Chruščov	Panoráma vnějšího impéria	
2	1968	Brežněv	Československo	
3	1964–1974			Ostpolitik a détente Nixon
4	1974–1980			Helsinky, vojenské otázky, Carter, Afghánistán
5	1981		Polsko (Reagan)	
6	1982–1985	Andropov Černěnko	(Maďarsko, Honecker)	Sociálně-ekonomická krize systému
7	1985–1987	Gorbačov	(„banda čtyř“ – Honecker, Husák, Živkov, Ceaușescu)	Růžové období
8	1987–1989			Panoráma vnitřního impéria
9	1989		Drobení a rozpad (Bush)	
10	–1991			Katastrojka – obrat doprava

V jednom mají navrch pohledy tematické – mezinárodní (3 – Lesk a bída détente), vojenský (4 – „Pax sovietica“ a konec nadějí), sociálně-ekonomický (6 – Slepá ulička – Andropov a Černěnko) a vnitropolitický (7 – Poslední hurá; 10 – Výměna praporů a stráží).

Ve druhém převládají řazení teritoriální. Když už používám terminologii moderní videotekniky, lze pokračovat, že jednou je tu panoramatický „švenk“ postupně po celém panství vnějším (1 – K „reálnému socialismu“; 9 – Annus Mirabilis 1989) či vnitřním (8 – Volný pád), jindy autor vkládá skupinové záběry (6 a 7) či jako zoomem podrobně přiblíží jednu zemi (v celých kapitolách: 2 – Kreml a Pražské jaro; 5 – Komu zvoní hrana: polská krize), ale i neobyčejně působivou drobnokresbu Ceaușescovy „orientální despotie“ v kapitole 9.

Jeho Klio není sice Nemesis, ale velmi se podobá bohyni Justice. Nemá sice zavázané oči, ale i kdyby měla, je spřízněná s Bystrozrakým, její váhy jsou filigránské a exkalibur jako břitva. Všem protagonistům se nestranně dostává co proto. I alibistickým hlasatelům existence Brežněvovy doktríny, která byla spíše mýtem. A gerontní (nevzdělané, arogantní a vystrašené) politické byro bezzásadově rozhodovalo z velmocenských hledisek „z ruky do úst“. I progresivistickým předákům Pražského jara, kteří získané pozice nedokázali zúročit racionální politikou, ba ani po vzepětí národa v srpnu nedokázali pro občany vydobýt alespoň „kádárizaci“, když ne „finlandizaci“ (což je velmi přísný soud, když další výklad dokládá, že vývoj v ostatních třech státech „bandy čtyř“ – v Německé demokratické republice, v Bulharsku a v Rumunsku –, ale ani v Polsku koneckonců nepřinesl občanům příliš

mnoho). Nejen za naivní a bezzásadové postoje vůči Sovětskému svazu se dostává Johnsonovi⁴ i Nixonovi s Kissingerem⁵ a později též Bushovi⁶ s Bakerem.

Na závěr snad jen v knize uvedený citát z Gartona Ashe k roli Západu v osvobození národů podmaněných sovětským komunismem: „*Zásadním příspěvkem Západu bylo, že existoval jako takový a prosazoval se jako takový – Západ. Ve srovnání s tím, co sám dělal v přímé politice vůči Východu, bylo pouze druhořadého významu.*“

Miloš Štěpánek

¹ Autor ve vyznání svého občanského stanoviska v doslovu knihy fakticky naznačuje paralelu mezi někdejšími sověťologickými konjunkturšičky a nyníjšími „transitology“.

² Ruský předchůdce Járy Cimrmana, stvořený začátkem století skupinou renomovaných spisovatelů.

³ Kniha obsahuje 12 stran pramenů a literatury, 14 stran jmenového rejstříku a 11 stran věcného rejstříku. Nemohu si odpustit nevyjmenovat alespoň paměti psané ruskými politiky (nebo podle jejich slov) a jejich blízkými spolupracovníky: Alexandrov-Agentov, Arbatov, Boldin, Burlackij, Čerňajev, Dobrynin, Falin, Gračov, Chruščov, Jakovlev, Jelcin, Kvicinskij, Ligačov, Medvěděv Roy a Vadim, Molotov, Rodionov, Ryžkov, Semičastnyj, Šachnazarov, Šeest, Ševardnadze, Voronov.

⁴ Za bezzásadový přístup k détente a cynismus v době Pražského jara.

⁵ Za „metternichovský“ návrh Gorbačovovi ještě na počátku roku 1989, vycházející z jaltského dělení Evropy (Jalta II).

⁶ Ještě uprostřed roku 1989 si chtěl vsadit v Polsku na Jaruzelského a v Maďarsku na stranické centristy, tedy nikoli na stranické radikály a tím méně na opozici. V roce 1991 si u Ukrajinců a u Litevců vysloužil přezdívkou Chamberlain. K trapným kuriozitám patří, že v době rumunského zmatku po pádu Ceaușesca navrhl Washington Moskvě, aby intervenovala podle zásad (neexistující!) Brežněvovy doktríny.